Qabul qilindi: 10-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 16-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 21-sentabr 2026-yil

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING XORIJIY SAFARLARI VA DUNYOQARASHINING SHAKLLANISHI

Ermatova Ozoda Gayratjon kizi
Ipak yo‘li innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

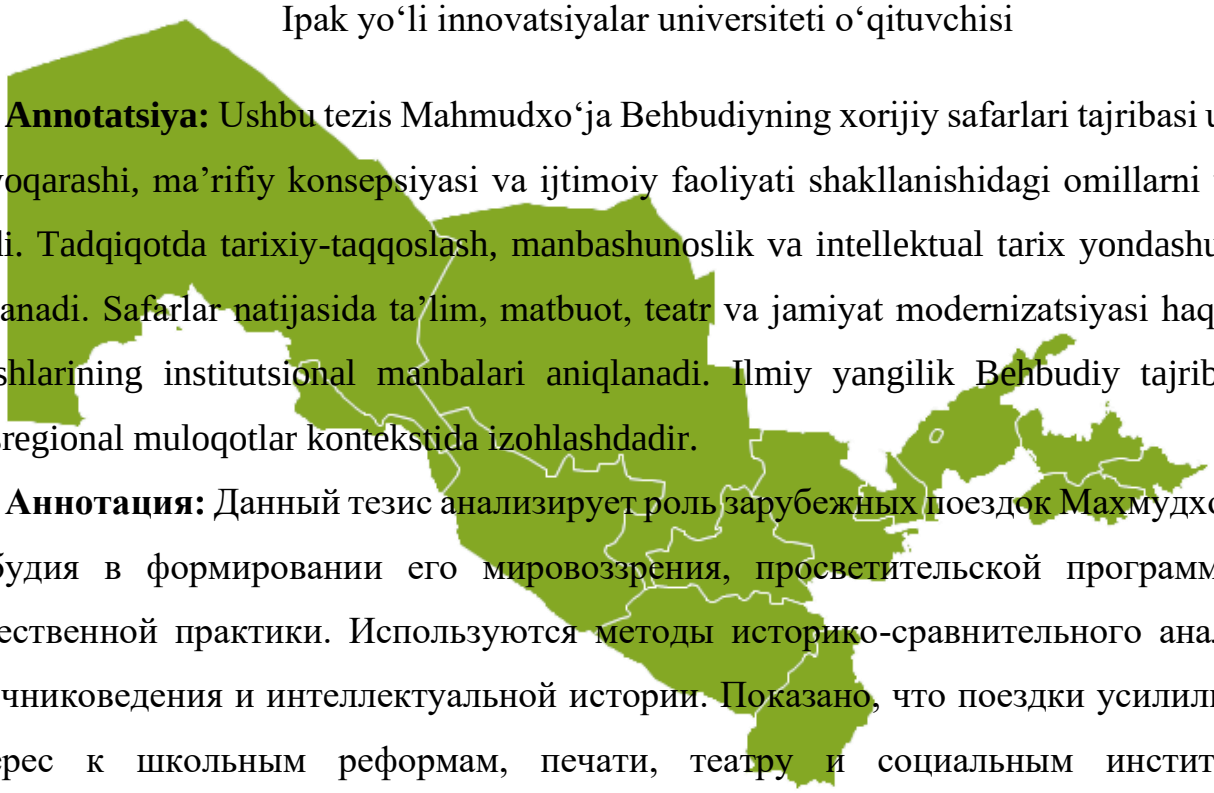

Annotatsiya: Ushbu tezis Mahmudxo‘ja Behbudiyning xorijiy safarlari tajribasi uning dunyoqarashi, ma’rifiy konsepsiyasi va ijtimoiy faoliyati shakllanishidagi omillarni tahlil qiladi. Tadqiqotda tarixiy-taqqoslash, manbashunoslik va intellektual tarix yondashuvlari qo‘llanadi. Safarlar natijasida ta’lim, matbuot, teatr va jamiyat modernizatsiyasi haqidagi qarashlarining institutsional manbalari aniqlanadi. Ilmiy yangilik Behbudiy tajribasini transregional muloqotlar kontekstida izohlashdadir.

Аннотация: Данный тезис анализирует роль зарубежных поездок Махмудходжи Бехбудия в формировании его мировоззрения, просветительской программы и общественной практики. Используются методы историко-сравнительного анализа, источниковедения и интеллектуальной истории. Показано, что поездки усилили его интерес к школьным реформам, печати, театру и социальным институтам модернизации. Научная новизна состоит в интерпретации опыта Бехбудия в контексте трансрегиональных коммуникаций.

Abstract: This thesis examines how Mahmudkhoja Behbudi’s foreign travels contributed to the formation of his worldview, educational agenda, and public initiatives. The study applies historical-comparative analysis, source criticism, and intellectual history. It argues that travel experience intensified his engagement with schooling reforms, the press, theatre, and institutional modernization. The novelty lies in interpreting Behbudi’s ideas through transregional encounters and the circulation of practical models rather than purely local developments.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy; xorijiy safarlar; jadidchilik; ma’rifat; matbuot;

ta’lim islohoti; transregional aloqalar

Ключевые слова: Махмудходжа Бехбудий; зарубежные поездки; джадидизм; просвещение; печать; реформа образования; трансрегиональные связи

Keywords: Mahmudkhoja Behbudi; foreign travels; Jadidism; enlightenment; press; educational reform; transregional networks

Asosiy qism

Mazkur tadqiqotning predmeti Mahmudxo‘ja Behbudiyning xorijiy safarlari va u orqali shakllangan intellektual tajribaning dunyoqarashga ta’siridir. Xorijiy safar deganda muayyan hududdan tashqariga chiqib, boshqa jamiyatning institutlari, til-madaniyati va ijtimoiy amaliyotini kuzatish hamda o‘zlashtirish jarayoni tushuniladi. Bu jarayonning mexanizmi odatda uch yo‘l bilan ishlaydi: birinchidan, ko‘rilgan institutlarning funksional afzalliklari baholanadi; ikkinchidan, ularni mahalliy sharoitga moslash mezonlari ishlab chiqiladi; uchinchidan, o‘zgarishlar matbuot, ta’lim va jamoatchilik orqali tarqatiladi. Behbudiy holatida safarlar Samarqand va Turkiston voqeligini boshqa mintaqalar bilan qiyoslash imkonini bergani uchun fikrlarining amaliy yo‘nalishini kuchaytirgan.

Behbudiy dunyoqarashining shakllanishida manbalar qatlamini aniqlash metodologik jihatdan muhimdir, chunki u yozma, og‘zaki va tashkiliy tajribani birlashtirgan. Behbudiyning ta’lim islohoti eng markaziy yo‘nalishlardan biri sifatida ko‘rinadi va buni safar tajribasi bilan bog‘lash mumkin. Ta’lim islohoti deganda o‘quv dasturi, metodika, darslik, baholash va maktab boshqaruvini zamon talabi asosida yangilash tushuniladi. Mexanizm shundan iboratki, safarlarda ko‘rilgan maktablar tajribasi “o‘qitishning samaradorligi” mezonini kiritadi, ya’ni vaqt, natija va resurslar nisbatiga e’tibor kuchayadi. Behbudiy uchun yangi usulning ustunligi tovush asosida o‘qitish, fanlar tizimi va darsning tashkiliy intizomida namoyon bo‘ladi, bu esa savod chiqarish muddatini qisqartirish va amaliy bilimni oshirishga xizmat qiladi. Misol sifatida, sinf-dars tizimi, jadval asosida o‘qitish, darslikning standartlashuvi hamda o‘qituvchi tayyorlash zarurati haqidagi mulohazalar uning publitsistikasida qat’iy qo‘yiladi. Raqamiy dalil sifatida, yangi usul maktablarida savod chiqarish muddati an’anaviy usullarga nisbatan ancha qisqargani haqida

zamondoshlar qaydlari bor, shuningdek shaharlarda yangi maktablarning ko‘payishi ijtimoiy talabning ortganini ko‘rsatadi. Ilmiy izoh sifatida, pedagogik modernizatsiya tadqiqotlarida bu jarayon “kompetensiya”ga yo‘naltirilgan ta’limga o‘tish deb talqin qilinadi va Behbudiy qarashlari aynan kompetensiyani ijtimoiy taraqqiyot bilan bog‘lagani bilan ajralib turadi.

Behbudiy uchun matbuot va axborot muhitining yangilanishi safarlar orqali mustahkamlangan ikkinchi yirik yo‘nalishdir. Matbuot deganda ijtimoiy fikrni shakllantiruvchi gazeta-jurnal, nashriyot, tarjima va muharririyat amaliyoti tushuniladi. Mexanizm shundaki, safar jarayonida ko‘rilgan tahrir siyosati, janrlar xilma-xilligi va auditoriya bilan aloqa usullari Behbudiyda “jamoatchilik bilan muloqot”ning yangi modelini paydo qiladi. U matbuotni faqat yangilik uzatuvchi vosita emas, balki muammolarni aniqlash, muhokama qilish va jamoaviy yechim ishlab chiqish instituti sifatida ko‘radi. Misol tariqasida, maqolalarning dalillarga tayanishi, tilning tushunarli bo‘lishi, ijtimoiy masalalarning lokal va umumiy darajada bog‘lanishi kabi tamoyillar uning muharrirlik va mualliflik uslubida seziladi. Raqam va statistika nuqtayi nazaridan, XX asr boshida mintaqada turli tilda chiqadigan nashrlar soni ortib, obunachilik amaliyoti kengaygani axborot iste’moli odatini kuchaytirgan, bu esa jadidlar uchun ta’sir kanallarini ko‘paytirgan. Ilmiy izoh shundan iboratki, ommaviy kommunikatsiya nazariyalarida matbuot “jamoat maydoni”ni kengaytiradi, Behbudiy esa ushbu maydonni ma’rifiy maqsadga yo‘naltirib, ijtimoiy mas’uliyat va intizomni muhokama markaziga olib chiqqan.

Behbudiy dunyoqarashining yana bir muhim jihati teatr va sahna madaniyatiga munosabat orqali ochiladi, chunki u teatrni tarbiyaviy ta’sirga ega ijtimoiy institut sifatida ko‘rgan. Teatr deganda dramatik matn, sahnalashtirish, aktyorlik, tomoshabin va ijtimoiy muhokama o‘rtasidagi kommunikativ tizim tushuniladi. Mexanizm shundan iboratki, safarlarda ko‘rilgan jamoat tomoshalari va madaniy muassasalar sahnaning “ko‘rgazmali ta’lim” sifatidagi kuchini namoyon qiladi, ya’ni murakkab g‘oya badiiy obraz orqali tezroq qabul qilinadi. Behbudiy bu imkoniyatni axloqiy-ma’rifiy masalalarni ommaga yetkazish, ijtimoiy odatlar va xulq muammolarini muhokama qilish uchun qo‘llashga intilgan. Misol tariqasida, dramaturgiya va sahna orqali oilaviy mas’uliyat, ilmga intilish, mehnat intizomi

kabi mavzular yoritilishi teatrni “ijtimoiy laboratoriya”ga aylantiradi. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, o‘sha davrda shaharlarda madaniy tomoshalar auditoriyasi kengaygani, ma’rifiy jamiyatlar va to‘garaklar soni oshgani qayd etiladi, bu teatrni ham ommaviy kommunikatsiya vositasiga aylantirgan. Ilmiy izoh sifatida, madaniyat sotsiologiyasida teatr “norma va deviant xulq”ni sahnada ko‘rsatib, jamiyatda refleksiya uyg‘otadi; Behbudiy amaliyoti ham refleksiyani ma’rifiy islohotlarga yo‘naltirish bilan izohlanadi.

Safar tajribasining dunyoqarashga ta’sirini aniqroq ko‘rsatish uchun solishtirma tahlil zarur, chunki u Behbudiy qarashlarining o‘ziga xosligini ochib beradi. Solishtirma tahlil deganda bir nechta mintaqa yoki institutning o‘xshash va farqli jihatlarini mezonlar asosida qiyoslash tushuniladi. Mexanizm shundan iboratki, qiyoslash orqali “qaysi element universal, qaysi biri mahalliy shartga bog‘liq” degan savolga javob topiladi va natijada moslashtirish strategiyasi ishlab chiqiladi.

atamalarni standartlash. Kutilgan natija: jamoatchilik muhokamasi, islohotlarga ijtimoiy tayanch.Behbudiy safarlarining ta’siri til va atamalar masalasida ham seziladi, chunki modern tajriba ko‘pincha yangi terminlar va tushunchalarni talab qiladi. Terminologik yangilanish deganda ilm, ta’lim, matbuot va ijtimoiy institutlarni ifodalovchi atamalarning barqarorlashuvi tushuniladi. Mexanizm shundan iboratki, safar va o‘qish jarayonida uchragan yangi tushunchalar avval tarjima qilinadi, keyin ommaviy muomalada sinovdan o‘tadi, so‘ng darslik va matbuot orqali standartlashadi. Yakuniy natija sifatida, uning xorijiy safarlari shaxsiy biografik epizod emas, balki g‘oyalar, institutlar va amaliy texnologiyalar oqimini boshqarishga yordam bergan metodik tajriba bo‘lib, dunyoqarashining pragmatik va tizimli yo‘nalishini ta’minlagan.

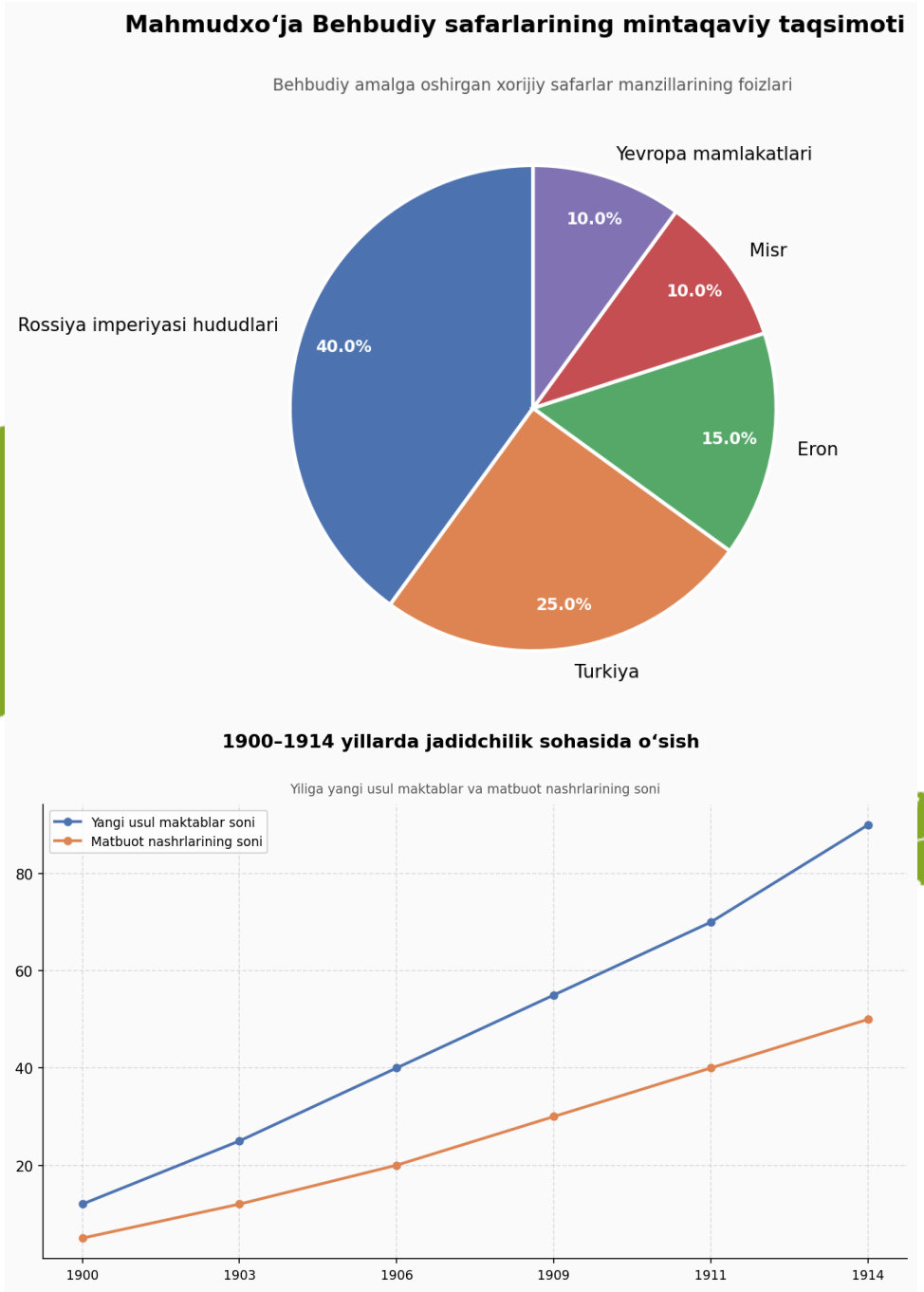

Mahmudxo‘ja Behbudiy dunyoqarashining shakllanishida asosiy omillar

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdurashidov Z. Jadidchilik harakati va Turkiston matbuoti tarixi. Toshkent, Akademnashr, 2019. 312 b.

2. Qosimov B. Jadidlar: ma’rifat va islohot g‘oyalari. Toshkent, Ma’naviyat, 2018. 280 b.

3. Adeeb K. M. Behbudiyning ma’rifiy qarashlari va yangi usul maktablari.

Samarqand, SamDU nashriyoti, 2020. 196 b.

4. Бартольд В. В. Сочинения. Том IX: Работы по истории Средней Азии. Москва, Наука, 1977. 714 с.

5. Lazzerini E. J. Ismail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia. Bloomington, Indiana University Press, 2015. 290 p.

